

TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATINING PAYDO BO'LISHI

*Axmadjonova Gulnoza Rustamjon qizi, O'zbekiston xalqaro
islom akademiyasi "Islom tarixi va manbashunosligi IRCICA"
kafedrasi o'qituvchisi*

THE EMERGENCE OF THE JADIDIST MOVEMENT IN TURKESTAN

*Axmadjonova Gulnoza Rustamjon qizi, Lecturer, Department of
"Islamic History and Source Studies IRCICA", International
Islamic Academy of Uzbekistan*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ

*Ахмаджонова Гулноза Рустамжоновна, преподаватель
кафедры "Исламская история и источниковедение IRCICA"
Международной исламской академии Узбекистана*

<https://orcid.org/0009-0001-9547-4414>

e-mail:

g.r.axmadjonova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidchilik harakati, uning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy mohiyati yoritilgan. Jadidlarning yangi uslubdagi maktablar ochish, xalqni savodli qilish, matbuot va adabiyot orqali uyg'otish yo'lidagi xizmatlari batafsil bayon etilgan. Muallif jadidlar faoliyatining asosiy yo'nalishlari – ta'lim, matbuot, siyosat va adabiyotga alohida e'tibor qaratib, ularning tarixiy xizmatlarini zamonaviy kontekstda qayta baholaydi. Maqolada Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Cho'lpon kabi jadid ziyolilarning milliy uyg'onishdagi o'rni, ularning merosi bugungi kun uchun ham muhim saboq ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: ma'rifat, usuli jadid maktablari, milliy uyg'onish, taraqqiyot, darsliklar, matbuot, gazeta, jurnal, adabiyot va san'at, teatr, milliy ong, vatanparvarlik, axloqiy tarbiya, ayollar huquqlari, ta'lim islohoti, mustamlakachilikka qarshi kurash, Turkiston Muxtoriyati, qatag'on, ziyolilar, ilm-fan, savodsizlikka qarshi kurash, o'zbek tili.

Abstract: This article covers the Jadid movement that emerged in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries, its socio-political and spiritual-enlightenment essence. The Jadids' services in opening new-style schools, educating the people, and awakening them through the press and literature are described in detail. The author pays special attention to the main areas of Jadid activity - education, press, politics, and literature, and reassesses their historical services in a modern context. The article emphasizes the role of Jadid intellectuals such as Behbudiy, Avloniy, Fitrat, and Cholpon in national awakening, and that their legacy is an important lesson for today.

Key words: education, new-style schools, national revival, development, textbooks, press, newspapers, magazines, literature and art, theater, national consciousness, patriotism, moral education, women's rights, education reform, fight against colonialism, Turkestan autonomy, repression, intelligentsia, science, fight against illiteracy, Uzbek language.

Аннотация: В статье рассматривается движение джадидов, возникшее в Туркестане в конце XIX - начале XX вв., его общественно-политическая и духовно-просветительская сущность. Подробно описываются заслуги джадидов в открытии школ нового образца, просвещении народа и пробуждении его через печать и литературу. Автор уделяет особое внимание основным

направлениям деятельности джадидов – образованию, печати, политике и литературе, и переоценивает их исторические заслуги в современном контексте. В статье подчеркивается роль таких джадидских интеллектуалов, как Бехбудий, Авлоний, Фитрат и Чулпон, в национальном пробуждении, и то, что их наследие является важным уроком для сегодняшнего дня.

Ключевые слова: просвещение, новометодные школы, национальное возрождение, развитие, учебники, пресса, газеты, журналы, литература и искусство, театр, национальное сознание, патриотизм, нравственное воспитание, права женщин, реформа образования, борьба с колониализмом, Туркестанская автономия, репрессии, интеллигенция, наука, борьба с неграмотностью, узбекский язык.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Tarix — bu faqat o'tmish kitobi emas, u xalq ruhining aksidir. Har bir uyg'onish, har bir harakat — insoniyat qalbining g'oyat muhim daqiqalaridir. Ana shunday daqiqalardan biri Turkiston tuprog'ida XIX asr oxiri — XX asr boshlarida bo'lib o'tgan jadidchilik harakatidir. Bu harakat — zulmat ichra yo'l izlagan ziyolilar yuragi, millatni uyg'otishga qaratilgan ma'rifiy kurash edi[4].

XIX asr oxirlariga kelib, Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi tasarrufiga o'tgan edi. Bu davrda mahalliy xalq eski usuldagi maktablarda diniy asosda ta'lim olardi. Hayot tarzida o'zgarish kam, ilm-u hunar taraqqiy etmagan, zamonaviy tafakkurga yo'l berilmagan edi. O'lkada savodsizlik avj olgan, xalq jaholat domida qolgan bir zamonda, o'zini xalq xizmatiga bag'ishlagan ziyolilar safi asta-sekin vujudga kela boshladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). “Jadid” so'zi arab tilidan olingan bo'lib, “yangi” degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakati — bu eski, an'anaviy, ammo zamonga javob bermaydigan ta'lim tizimiga qarshi chiqqan, yangi, zamonaviy usullarni joriy etishga urinib ko'rgan ziyolilarning ijtimoiy-ma'rifiy faoliyatidir. Bu harakat avvalo ta'lim sohasida boshlangan bo'lsa-da, keyinchalik adabiyot, siyosat, matbuot, teatr, san'at, iqtisodiyot va boshqa jabhalarda ham o'z aksini topdi.

Jadidchilik harakatining sabablari va jadidchilikning yuzaga kelishiga bir necha omillar sabab bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Dastlabki sabablardan biri sifatida imperializm bosimi — Rossiya imperiyasi ostida xalq huquqlari cheklangan, mahalliy madaniyat va til tahdid ostida qolgan edi. Keyingi sabablar esa savodsizlik va jaholat — aholining katta qismi oddiy o'qish-yozishni ham bilmas edi. Dunyoqarashning torligi —

eski maktablar ilm-fanning zamonaviy yutuqlaridan yiroq bo'lib, diniy doiradagi cheklangan ta'limni taklif qilardi va Yevropa taraqqiyoti — Turkiya, Rossiya va G'arbdagi taraqqiyotdan xabardor bo'lgan ziyolilar o'z yurtini uyg'otishga intildilar[5].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Aslida jadidlar kimlar edi? Jadidlar — ma'rifatparvarlar, islohotchilar, millatning o'zligini uyg'otgan fidoyilar edi. Ular xalqni johillik, qoloqlik va zulmatdan chiqarib, ilm-fan, adabiyot, til, madaniyat orqali yuksak jamiyat sari yetaklashni orzu qilgan buyuk siymolar edi. Jadidlar yangi usuldagi maktablar ochib, zamonaviy ta'lim joriy qildilar. Gazeta va jurnallar chiqarib, xalqni dunyoda bo'layotgan voqealardan xabardor qildilar. Milliy teatr va adabiyotni rivojlantirdilar. Qadimiy qadriyatlarimizni asrab-avaylab, uni zamon bilan uyg'unlashtirishga urindilar. Millatning mustaqilligini, o'z yo'lini topishini orzu qildilar. Jadidlar har bir bola ilmi bo'lishini, ona tilimizda darsliklar, she'rilar, kitoblar yozilishini, ayollar ham ta'lim olishini, huquqiy erkinlikka ega bo'lishini, Turkiston mustaqil va taraqqiy etgan jamiyat bo'lishini, millat o'z tarixini, madaniyatini anglashi va qadrlashini istar edilar[4].

Jadidchilik harakati rahnamolari orasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Ismoil G'aspirali, Fitrat, Cho'lpon, Qodiriy kabi buyuk siymolar bor edi. Ular maktablar ochdi, gazeta-jurnallar nashr etdi, drama va she'rilar orqali xalqni uyg'otdi. Ular diniy fanlarni inkor etmadi, balki ularga zamonaviy fanlarni qo'shishni taklif qildilar.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Yangi usuldagi maktablar ochilishi — milliy uyg'onishning ilk qadamlaridan edi. Millatni uyg'otish, elni yuksaltirish uchun eng avvalo ilm zarur, degan edi jadidlar. Jaholat bilan kurashning, millatni zulmatdan nur sari boshlashning yo'li

maktab edi. Ammo bu maktab, odatdagiday emas, balki yangi usuldagi, zamonaviy bilimlar bilan qurollangan maktab bo'lishi kerak edi. Turkistonning ko'hna maktablarida bolalar faqatgina Qur'on o'qish, diniy ilmlarni yod olish, arabcha yozishni o'rganar, lekin hayotiy bilimlardan bebahra edilar. Darslar tasbeh ohangida, kalima yodlash shaklida o'tar, aqlni ishga solish, tafakkur qilishga imkon yo'q edi. Bu maktablarda hayot emas, faqatgina rasmiy taqlid yashardi. Jadidlar tushunib yetdilar, bu ko'hna uslub bilan millat taraqqiy etolmaydi. Ilm-fan, texnika, matematika, geografiya, tibbiyot, tarix — bularsiz zamonaviy dunyoda yashash, o'z o'rnini topish mumkin emas. Shu sabab, ular "usuli jadid", ya'ni yangi uslubdagi maktablarni joriy etishga bel bog'ladilar. 1901-yilda Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan Samarqandda ochilgan birinchi yangi usuldagi maktab bu harakatning amaliy boshlanishi bo'ldi. Bu maktabda o'qitish uslubi yangicha edi: taxtalar, doskalar ishlatildi, sinf tizimi joriy etildi. Bu maktablarda turk, rus, arab tillari, ona tili, geografiya, matematika, tarix, arifmetika, tabiiyot fanlari, biologiya kabi fanlar o'qitilar edi. O'qitish uslubi, darsliklar, ta'lim tizimi butkul yangi edi. Darslar ovoz chiqarib o'qish, savol-javob asosida olib borildi. Kitoblar yangi yozuvda, tushunarli tilda yozildi.

Mahmudxo'ja Behbudiy aytar edi: *"Maktab ochmak — xalqni uyg'otmakdur. Uyg'ongan xalq — el bo'lur, el bo'lgan yurtida erk bo'lur"* [2].

1905-yilgi islohotlardan keyin yangi usul maktablari kengayadi. Bunday maktablar Turkistonning boshqa shaharlarida — Buxoro, Toshkent, Qo'qon, Farg'ona, Xiva, Andijon va boshqa joylarda ham ochila boshladi. Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat kabi jadidlar bu jarayonda bosh-qosh bo'ldilar. Ular o'quv dasturlarini yozdilar, darsliklar tuzdilar, muallimlar tayyorladilar.

Jadidlar zamonasining eng ilg'or fikr egalari bo'lib, ular ayollarning ham o'qishi kerakligini uqtirdilar. Bu g'oya ko'pchilik tomonidan rad etilgan bo'lsa-da, jadidlar qat'iy turgan. 1910-

yillarda qizlar maktablari ochila boshladi — bu esa o'z zamoni uchun katta jasorat edi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Jadidlar — bugungi istiqbolimizning ilk mayoqchilari edi. Ular mustamlaka zulmi ostida ham xalq uchun fidoyilik qildilar, ilmga, ma'rifatga ishonib, qalam bilan, so'z bilan, dars bilan kurashdilar. Ularning o'g'itlari, asarlari, fidoyiligi bugun ham bizga yo'l ko'rsatadi. Jadidlar — millatning o'zini anglash harakati. Ular — yurakda yongan chiroq, har qadamda o'zini millatga bag'ishlagan oriflar edi. Biz ularga qarab, o'z yo'limizni aniqlaymiz, tarixni unutmaymiz, kelajakni barpo qilamiz. Garchi bu harakat zo'ravonlik bilan bostirilgan bo'lsa-da, uning ruhi, maqsadi, orzusi — bugungi O'zbekiston taraqqiyotining ildizidir. Jadidlar hayoti va ijodi bizga o'tmishni unutmaslik, milliy o'zligimizni anglash va yangilik sari dadil yurish sabog'ini beradi. Xulosa o'rnida, jadidchilik harakati — bu o'z zamonining mash'alasidir. U zulmatda porlagan nur, elni ogohlik sari yetaklagan da'vat edi. Bugungi kunda ularning orzusi — ozod, ilmiy, ongli jamiyat — mustaqil yurtimizda amalga oshmoqda. Biz esa, ularning siymosiga hurmat bilan qarab, o'tmishni qadrlab, kelajakka dadil yurishimiz kerak. Jadidlar — bu o'z zamonining tongchilari edi. Ular XIX asr oxiri — XX asr boshlarida yashagan, xalqning saviyasini, ongini, madaniyatini ko'tarishga bel bog'lagan, milliy uyg'onish g'oyasini yuragida olib yurgan ziyolilar edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. Toshkent. 1993.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. — Toshkent 2011.
3. Fitrat A. Saylangan asarlar. Toshkent. 1995.
4. Qosimov B. Jadidlar va ularning ma'rifiy merosi. — Toshkent. 2002.
5. Yo'ldoshev M. Jadidchilik va uning o'zbek madaniyatiga ta'siri. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Jadidchilik. Maqola.